

שמשוה הגמרא ירק חי שבישלו למצה שבישלה, משמע שגם דבר שנאפה יש בו תורת 'בישול' ואין אומרים כבר נשתנה ע"י האור באפיה ושוב אין הבישול משנהו. ומכאן מקור לדעת הר"א ממיץ שיש בישול אחר אפיה בשבת (ע' ב"י שיה, ה בשם הסמ"ג; שו"ת ר"י מסלוצק ח).

'עד כאן לא קאמר ר' יוסי התם אלא משום דבעינן טעם מצה וליכא'. פרשו רבני צרפת ז"ל: לאו דוקא 'טעם מצה' [והרי בלע מצה יצא. פסחים קטו:] אלא שצריך לחם עני והרי המבושלת מצה עשירה היא ואינה לחם עוני (תלמיד רבנו יונה).

יש להעיר שברשב"א משמע שתפס 'טעם מצה' כפשוטו, שהשוה מצה למרור, וכתב שר' מאיר מחלק בין מרור שבטל טעמו בבישול ובין מצה שאין טעמה בטל בבישול – הרי משמע שנקט 'טעם' כפשוטו. אך נראה שגם לדבריו אין הכוונה שצריך שהאדם יטעם באכילתו טעם מצה, שהרי בלע מצה יצא, אלא כל שאין בה טעם מצה אין זו 'מצה' שאמרה תורה אלא דבר אחר הוא [ונראה שפקע שם 'לחם' ממנו. כן משמע מדברי השואל בשו"ת מהרי"ל (קסה), שנסתפק בפת עכו"ם שבישלה ישראל]. ומכל מקום לענין ברכה אין שינוי זה גורע. (וע"ע במהר"ץ חיות הסבר נוסף. וצ"ב).

ולפי הסבר זה יש לישב סוגיתנו עם הסוגיא דפסחים (מא) שהשוותה דין מצה שנתבשלה לקרבן פסח שבשלו לאחר שצלאו. והתוס' שם כתבו שאין זה מיושב עם מסקנת סוגיתנו, דמשום 'טעם מצה' אתינן עלה ואינו ענין לקרבן פסח. אך לפי האמור י"ל שלענין זה השוו הדברים, שכשם שאינה נחשבת 'מצה' כשבטל ממנה טעמה בבישול, הכי נמי בטל שם צלי כשטעמו נשתנה ע"י הבישול. ונראה שלזה כיוון המהרש"א שם במה שנתקשה בדברי התוס' הלא גם גבי פסח יש לומר שצריך 'טעם צלי' כבמצה.

*

'עבודה גדולה חייבנו חז"ל, לברך מאה ברכות ביום, לחזור מאה פעם ביום על האמת כי ה' אלקינו הוא מלך העולם, והוא שנתן לנו כל הנאה, ואת הגוף ואת הנשמה ואת התורה ואת המצוות. אולם יסוד העבודה הזאת היא הכרת הטוב. ומדה זו אינה נפרדת לחלק שבין אדם למקום ולחלק שבין אדם לחברו. המדה אחת היא, והכופר בטובתו של חברו סופו לכפור בטובתו של הקב"ה. אי לזאת, ההקדמה החנוכית לעבודת 'ברכות הנהנין' היא מדת הכרת הטוב.'
(מתוך עלי שור ח"א עמ' קיב)

*

'אמרו עליו על ר' יחיאל מיכל מזלוצ'וב, אשר מיום עמדו על דעתו, לא היה כופף את גופו לעבר צלחתו ולא מטה פיו לעבר הכף אלא יושב הוד והדר כמלך על כס המשפט, ואת האכל הביא עד פיו. האוכל והנאכל – מי חשוב ממי? הוה אומר: האוכל ולא הנאכל, יבוא הטפל אל העיקר ואל יבוא העיקר אל הטפל' (מתוך חסידים ואנשי מעשה ח"א 'במעונות אריות').

דף לט

'זית שאמרו לא קטן ולא גדול אלא בינוני וזהו אגורי'. יש לפרש על פי פשט הלשון, שסוג האגורי הוא זית בינוני (כן משמע מרש"י ביומא פ. ד"ה והתניא. וכ"כ בתפארת ישראל כלים יז, ח). ויש אומרים שהאגורי

הוא מין גס שבזיתים. ומשערים בבינוני שבאותו סוג (עפ"י משנה אחרונה שם. ולפי זה מתייחס 'זהו אגורי' על 'זית שאמרו', ולא קאי אבינוני).

נראה שרש"י ז"ל לשיטתו כאן שפירש 'שמנו אגור בתוכו' – שאינו נבלע בפרי כתפוחים ותותים אלא אגור ומוזמן לצאת כענבים. ולכן מובן מה שפירש שהאגורי הוא הבינוני, כי הגדול מדי בשרני ואין שמנו כנוס, וכן הקטן. ואולם בירושלמי (מובא בערוך) פירשו 'שמנו אגור' שאינו כשאר הזיתים שהגשמים פולטים את שמנם כשיררדים עליו, אלא אוגר שמנו בתוכו. ונראה לפי"ז שהוא גדול יותר משאר זיתים שאוגר ואינו פולט כמותם, וזה מתאים לפירוש המשנה-אחרונה.

'חזר ואמר, לא על המלגלג אני כועס אלא על המברך אני כועס ואמר (בכת"י מינכן אין תיבה זו, וכ"ג) **אם חכמה אין כאן זקנה אין כאן?!** אין נראה שאמר שאיננו גדול מהם בחכמה אלא בזקנה, שהרי שניהם היו תלמידיו וכיצד יוכל הרב להתעטף בענותנות לומר לתלמידיו כי אין הוא גדול מהם בחכמה – אלא נראה שרמזו בזה על מה שאמרו (בב"ב קכ.). שבישיבה החכם מייסב בראש ואילו במסיבה חולקים כבוד לקשיש בשנים, גם אם יש גדול הימנו בחכמה. והרי מאורע זה היה במסיבה, וזהו שאמר אם כאן במסיבה אין קדימה לחכמה, הן קדימת הזקנה יש כאן, והיה לך לשאול אותי יען כי אני קשיש ממך' (מחקרים בדרכי התלמוד' להגר"ר מרגליות, א).

עדיין טעון באור, מה ענין כבוד שחולקים במסיבה לכן שהתלמיד צריך לשאול את רבו כיצד מברכים, הלא צריך לשאול משום חכמתו של הרב ולא משום זקנתו.

ונראה לכאורה שלא היה לו לאותו תלמיד ספק בהלכה, לפי שהיו הפרגיות חביבות עליו כמבואר בגמרא, ולכן לא הוצרך לשאול על ההלכה, אלא לפי שהוא ברח והוציא את כולם בברכתו (כמבואר בתוס'), היה לו לכבד את רבו לשאלו מה חביב על רבו ביותר, ועל אותו דבר היה לו לברך. וזהו שהקפיד בר קפרא: מדוע קפץ וברך על מה שחביב עליו ולא כיבד לבר קפרא לפחות משום הזיקנה.

אך יש להעיר שהסבר זה אינו תואם עם מה שכתב הר"ר מרגליות עצמו בספרו 'נפש חיה' (קסח, יז) בבאר דברי התוס' (בדף מה), שבר קפרא עצמו לא אכל עמהם.

'אמר רב פפא: פשיטא לי, מיא דסלקא כסלקא ומיא דלפתא כלפתא ומיא דכולהו שלקי ככולהו שלקי. מיא דשיבתא מאי...' הראשונים ז"ל עמדו על השאלה, מאי שנא מי שלקות שברכתם כברכת השלקות, ואילו משקים הנסחטים מן הפירות ברכתם 'שהכל' (כדלעיל לה.). וכמה הסברים ניתנו בדבר (תמצית השיטות המוזכרות כאן, לקוחות מתוך הספר היקר 'מקור הברכה' לג"ר גבריאל קרויס שליט"א בסי' סב. והאריך בפירוט בכל השיטות והשלכותיהן המעשיות); –

הרא"ש (בפסקיו כאן) כתב: משקה הנסחט מפרי חי, אין לו טעם הפרי כל כך כמו מים שנתבשל בהם הפרי, ולכן נחשב הוא כ'זיעה' בעלמא ולא כגוף הפרי. [מן האחרונים יש שתמחו על כך הלא החוש מעיד הפכו, והרי כאן יש תערובת מים מבחוץ וכאן אין כלל תוספת מים. ופרשו דרכים אחרות בהבנת דברי הרא"ש, דלא כדעת שאר פוסקים – ע' מור וקציעה (רב); דרכי דוד לעיל לה.].

הרשב"א (לה. וכן משמע ברמב"ם הל' ברכות ה, ד) כתב: מי שלקות עדיפים כי רוב אכילתם של אותם ירקות על ידי שליטה, הלכך מימיהם כמותם, אבל דברים אחרים שאינם מיועדים לשליטה או לסחיטה – מימיהם אינם כמותם (שיטה זו הובאה כדעה אחת בשו"ע רב, י. וערמב"ם ה, ד וכס"מ). [ונחלקו הפוסקים לשיטה זו בדין פירות יבשים שבישולם; האם נחשבים כדבר שדרכו להתבשל שהרי לאחר שנתבשו שוב אין דרכם להאכל אלא מבושלים (ב"ח, ט"ז), או שמא כיון שאותם פירות נאכלים חיים כשהם לחים, אין מברכים על מי בישולם אלא 'שהכל' (מג"א, הגר"ח) – מלבד במקום שרוב בני אדם נוטעים אותם לכתחילה

על דעת לייבשם ולבשלם – אז מברך על בישולם 'בורא פרי העץ' (עפ"י חיי אדם נב, ד). המרדכי (קכה) ועוד כתבו: מי שלקות [הן אם בישל במים הן מים שנשחטו מן השלקות] עיקרם עשויים לטבל בהם והרי הם עדיין כמאכל. לא כן מי תותים ויין תפוחים שעומדים אחר סחיטתם לשתיה – מברך עליהם 'שהכל' [אפשר לאו דוקא 'לטבל' בהם הפת אלא כל שהם מיועדים לאכילה בסעודה כנהוג היום, היינו ליפות הפת. עפ"י מקור הברכה].

ישנם עוד שני הסברים בראשונים [והפוסקים לא נקטום להלכה]:

מי שלקות היינו דוקא כשהם סמיכים ויש ממשות מחמת השלקות (תשובת מהר"ם מרוטנבורג ד"פ קנד), הובאה במג"א רד סק"ט; מדובר כשאוכל תחילה מן השלקות עצמם ואח"כ את מימיהם, והרי המים טפלים לשלקות ונפטרם בברכתם (רא"ה וריטב"א – ע' בחידושו כאן ובפסחים כד ובהלכות ברכות א, לו; מאירי ושיטמ"ק. והובא בשער הציון רב, סו. וע"ע במאירי ש"ל דוקא מי סחיטת הירקות אמרו לברך 'האדמה' אבל מי בישולם שאין צורת הירק קיימת – מברך 'שהכל').

ובספר 'מאור ישראל' לגר"ע יוסף שליט"א כתב לחוש לדעות הללו, שלכך האוכל את המרק לבדו – יש לו לכתחילה לברך 'שהכל'.

ויש תנאי נוסף בדין זה, המוזכר בתשובת הרא"ש (ד, טו. והובא בפוסקים), בדיונו על משקה העשוי לרפואה מחליטת שעורים; אם השלקות עצמן אינם מיועדים לאכילה, ובישולם אינו אלא כדי ליתן טעמם וכוחם במים, והמים צלולים ואין בהם ממשות מהירק – הרי שהמים הם העיקר והירקות טפלים להם, הלכך מברך על המים 'שהכל'. אין מי שלקות כשלקות אלא כאשר השלקות עצמם נאכלים ודעתו עליהם. והוא הטעם לכך שאין מברכים 'האדמה' על תה וקפה ודומיהן – כי התה אינו עשוי אלא כדי ליתן טעם במים, והמים הם העיקר. כן היא דעת רוב הפוסקים.

אלא שיש קושיא על כך מהמבואר בגמרא שמיא דשיבתא ברכתם 'האדמה' – והלא השבת הוא ירק הנותן טעם במים ואינו מיועד לאכילה בעצמו, ואף על פי כן מימיו כמי שלקות, ומה הפרש בין זה לתה וכדומה (כן הקשה הפנים מאירות' ח"א צה וח"ב קצ), ופרש דברי הרא"ש באופן אחר, ולדבריו יש לברך על תה וקפה ברכת 'פרי האדמה' מעיקר הדין, אלא שלא נהגו כן. וכ"כ בשו"ת הלכות קטנות ח"א ט. וכיו"ב בבית מאיר רה. וכן הקשו על הרא"ש הצמח צדק ברכות ו, ג; ר"ח צאנזר בהגהותיו ועוד).

ויש מי שמתרץ שהשבת שונה, שכן עיקרו בא ליתן טעם בקדרה דהיינו מאכל, ולכן דינו כשלקות ומימיו כמאכל, משא"כ דברים שנועדים ליתן במים לשתיה (כן נראה כונת ה'תהלה לדוד' רב סוף סק"ו). ובכל אופן, לדינא יש לחוש לדברי הרא"ש בתשובתו, כפי שמבארים אותו רוב הפוסקים (דלא כב"ח ו'פנים מאירות' ו'בית מאיר'). וכן משמע מסתימת דברי המשנה-ברורה (רה סק"י).

לאור זאת נראה שיש לברך כיום על חמיצת סלק ('בארשט') ברכת 'שהכל', שהרי הוא משקה צלול ופעמים רבות מבשלים הסלק רק בשביל המשקה, ואחר זורקים את הסלק. ועוד, אפילו כשנוהגים גם לאכול, הלא נראה בזמננו שרוב בני אדם כאשר מבשלים סלק לאכילה אינם שותים מי הבישול של הסלק אלא שופכים את המים לאחר הבישול, ואם כן לשיטת הרשב"א והרמב"ם (המובאים לעיל), אין דין 'מי שלקות כשלקות' אלא כשכך דרכם [ולא רק כשדרך הירקות בבישול, אלא גם צריך שהרגילות היא לאכול את מימי הבישול, כמסתבר מתוך דברי הרשב"א, וכן משמע מגדולי האחרונים]. וצריך לומר שבזמננו ובמקומנו של המשנה-ברורה ושאר פוסקים שכתבו שמברכים על משקה זה 'האדמה', היה משקה זה מצוי מאד, וגם נטעו הסלק על דעת זה (כל זה ועוד, מובא ב'מקור הברכה' סב).

'אמר רב חייא בר אשי: פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא, ופליגא דר' חייא דאמר ר' חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת...' לפי הנראה מדברי התוס' ועוד ראשונים, הדיון כאן הוא משום הידור לברך על השלם, אבל לעצם ברכת 'המוציא' על פת הצנומה בקערה – לית מאן דפליג, הואיל ויש לה תואר לחם (כ"כ ר"ח. ובתר"י כתב שאין צורך בכך, כי כיון שהיא קיימת בפני עצמה ואינה מדובקת בדבר אחר כחביצא, אפילו אין לה תואר לחם ברכתה 'המוציא' כדן פת שפררה לפירוים]. ויש לדקדק אם כן מדוע נקט 'פת הצנומה בקערה' ולא נקט שאר פת שאינה שלמה (וערא"ש).

ושמא לדעת רב חייא בר אשי יש עדיפות לברך עליה דוקא, כי לשיטתו אין להקפיד על שלם (וכדעת רב הונא בסמוך, לפרש"י), וממילא יש להדר לברך על פת הצנומה בקערה, שהיא מלופפת במאכל אחר ומוכנה לאכילה.

ונראה לכאורה שהמברך על פרוסת לחם, עדיף שילפת את הפת קודם הברכה (ומה שאין נוהגים לעשות כן במלה, לפור מלה קודם הברכה, י"ל לפי שבלחם שלנו כבר יש מלה ותבלין], כדי לברך על פת מלופפת שהיא טעימה וחביבה יותר מפת ריקנית, והרי ענין ליפות הפת כתבו האחרונים שמשום כבוד הברכה הוא, על כן נראה מסברה להעדיף לברך על פת מלופפת. ויתכן שמעלת גדול עדיפה על פת מלופפת, כי היא מעלה בעצם הפת ולא בדבר אחר המתוסף. וצריך בירור.

(ע"ב) 'מברך ואחר כך בוצע' –

כתב הר"ן (בחדושי לחילין קיה – על פי הסוגיא שם): **'... ומכאן משמע שאלו שחותכין בסכין הלחם קודם שיעשה 'המוציא', צריך שלא יהיה החתך כל כך גדול, כדי שיהא כל הככר מיטלטל על יד החתיכה הדיא, ואי לא – הויא ליה כאילו הכל חתוך ופרוס ואנן שלימה בעינן. ואף על גב דכשמגביה כל החתיכות ביחד, מטלטל הככר כולו – כיון דאיכא חתך אחד דלא יכיל לטלטולי ביה מיד, הוי ליה פרוס וצריך למבצעי מככרא שלימתא. כך נראה'.** וכן כתב הרא"ש (פ"ג דטבול-יום), והובא בשלחן ערוך (קסו, א). ונראה מצד הסברה שזה דוקא כאשר בוצע על ככר שלמה, אבל ככר שאינה שלמה, אם כי עדיף לברך על פרוסה גדולה, שלכן אין לחותכה לפני הברכה אלא לאחריה (כמו שכתבו הפוסקים שם), אולם אין סיבה להקפיד לחתוך מעט ולא הרבה, כי סברת הראשונים אמורה רק לענין שלא ייחשב שלם על ידי החתך אלא כפרוס, משא"כ כאן שאינו שלם, כל שאינו מפריד החתיכות זו מזו, נראה כגדול. (וכן מדויק בלשון המשנ"ב שם ובסק"ו).

עוד יש להעיר, במה שמובא בפוסקים שבשבת וביד"ט אין חותכים את הלחם עד אחר הברכה, כדי שיהיו הככרות שלמות (כמו שכתבו התוס' כאן), ומכל מקום המדקדקים רגילים לרשום בסכין קודם הברכה (מובא במגן אברהם, ובמשנ"ב קסו, י רעד, ה) – טעמו של רישום זה הוא כדי למהר הבציעה, שיחתוך באותו מקום שסימן ללא שהיה (וכ"מ באחרונים). ויש מקום לומר לפי זה דהיינו דוקא בפת שיש בה חלקים אפויים יותר ופחות, שיש לבצוע ממקום שקדים (קרים) ביכוליה כמובא בגמרא, וצריך לבחור המקום ועל ידי כך משתהה, אבל פת שאפיה כולה במדה שוה – לית לן בה. ועל כל פנים, כל ששוהה יותר מחמת הרישום, על ידי שבא לכיון מקום הבציעה לפי הרישום – הרי יצא שכר וזיוונו בהפסדו.

'דר' זירא הוה בצע אכולא שירותא...' יש מפרשים [דלא כפרש"י] מענין 'לחם משנה' שמדובר בו קודם; שהיה רבי זירא בוצע את שתי הככרות, שלא כמנהגו של רב כהנא (כן פרשו הרשב"א והריטב"א. וכן נהגו מהרש"ל והשל"ה. ולזה הסכים הגר"א).

וכתב הב"ח (רעד): **'וכך ראוי לנהוג, כשני הפירושים, לבצוע פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה, וגם לבצוע שתי הככרות של לחם משנה לחתיכות, שיאכל כל המסובים מהם, ועל כל פנים יהא נוהג כך בסעודת הבוקר, דכבוד יום קודם לכבוד לילה'.** ואולם העולם נוהגים כדעה ראשונה (משנה ברורה שם).

א. האריז"ל כתב שהבוצע צריך לאחוז שתי הכרות בידו ובוצע מן העליון בעוד הוא על התחתון. ופירש בספר בן יהוידע שזוהו פירוש 'בצע אכולא שירותא' – בעודו אחוז בידו בככר התחתון, היה בוצע מהעליון.
 ב. שמעתי מאבי מורי זצ"ל בשם כ"ק האדמו"ר מאמשינוב שליט"א, שבאופן שאין מברכים 'המוציא', כגון בסעודת פורים בערב שבת שהתחילה מבעוד יום, מסתבר שיש לבצוע על שני הלחמים ביחד, גם אם אין נוהגים כן בשבת דעלמא, כי בלא זה אין ניכר ענין לחם משנה.

*

'... כל מהלך חז"ל במאמר זה, (הדברים מוסבים על מדרש תנחומא – נח, ג) הוא להראות כי עסק תורה שבעל פה מיוסד על אהבה. החידוש הראשון בדבריהם הוא כי תורה שבכתב היא 'כללות' ותורה שבעל פה היא 'פרטות'. אכן, בתורה יש תרי"ג מצוות ואין בה אחת שלא נתפרשה בתלמוד, כדברי הרמב"ן בספר הויכוח (סי' לט). כל פרטיה ודקדוקיה של כל מצוה מפורשים בש"ס. ביצד הגיעו חז"ל לרוחב זה של הש"ס אשר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, על כל ההוויות דאביי ורבא וכל האיבעיות דאיפשטי ודלא איפשטיי אין זאת אלא אהבה; האוהב רוצה לדעת מהאהוב כל פרט ופרט, וכל דקדוק קטן יקר לו. כך כללי המצוות נמסרו בתורה שבכתב; המיידות שהתורה נדרשת בהן וההלכות למשה מסיני נמסרו לישראל בעל פה, ומאבהבתם למצוות ולמצוה בהן, שקדו על פירוש כל המצוות עד שזכינו לש"ס האדיר שלנו.
 ביחס של כללי התורה אל הפרטים נביא כאן דוגמה מהלכות ברכות. נפסק להלכה: 'הביאו לפניו דבר שברכתו בורא פרי העץ ודבר שברכתו שהכל – בורא פרי העץ קודמת שהיא חשובה שאינה פוטרת אלא דבר אחד. וכן בורא פרי האדמה ושהכל – בפה"א קודמת', דברכת בורא פרי העץ מבוררת טפי וחשובה מברכת שהכל שאינה רק ברכה כוללת לכל המינים (או"ח ריא, ג ומשנ"ב שם. מהא דבר קפרא ברכות לט ע"א עיי"ש). בשכל האנושי שלנו היינו אומרים שברכת 'שהכל' חשובה יותר שהרי יש בה שבח גדול שהכל נהיה בדבר ה'! אך חז"ל לא כך לימדונו, וכל מה שברכה פרטית יותר היא חשובה יותר, עד שהברכות המעולות ביותר הן המוציא ובורא פרי הגפן שהן על פרט אחד לבד. הרי כשאנו מברכים את הקב"ה על שברא דבר אחד במסוים, אנו ממחישים לעצמנו יותר את בריאת כל פרט שבעולם בידי הקב"ה.
 זה כלל גדול באמונתנו ובתורתנו הקדושה. בכלל הבריאה ובכלל ההשגחה גם הגויים מודים, אבל שהקב"ה ברא כל פרט ופרט ושההשגחה היא פרטית על כל פרט ופרט – זוהי רק אמונתנו. גם הגויים מודים במצוות כלליות, כגון בעשרת הדברות, אבל פרטי ודקדוקי המצוות הן רק נחלת הכלל ישראל. התורה המבוררת היא התורה שבעל פה שהיא תורת הפרטים של המצוות (מתוך 'עלי שור' ח"ב עמ' צז-צח. ע"ש בעמ' רחצ).

דף מ

באורים והערות בפשט; לקוטים מפוסקים אחרונים

'אפילו גביל לתורי נמי אינו צריך לברך דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת'. משמע מדברי הכלבו

עא. מהו נוסח ברכת הפת?

ברכת הפת: 'המוציא לחם מן הארץ'. רבי נחמיה אומר: 'מוציא לחם...'. והסביר רבא שנוסח 'מוציא' טוב לדעת הכל, שלשעבר משמע, ומחלוקתם רק ב'המוציא' – האם משמעו לשעבר וראוי הוא שהרי כבר הוציא לחם זה מן הארץ, או משמעו הווה או עתיד ואינו ראוי. ומסופר על בנו של רב זביד שברך 'מוציא' כדי להוציא עצמו ממחלוקת. ואולם הסיקו הלכה כחכמים לומר 'המוציא' (בדוקא, כדי שלא לערב האותיות 'העולם-מוציא' (תוס' עפ"י ירושלמי). ולכן בשאר ברכות אין אומרים ב'ה', כמו 'הבורא פרי...'. – שאין שם חשש הבלעת אותיות. עפ"י הרא"ש; תור"י החסיד ועוד).

דפים לח – לט

עב. שיעור 'כזית' שאמרו בכל מקום, באיזה זית אמרו? האם משתער כשהוא שלם וגרעינו בתוכו, או בלא הגרעין?

כזית שאמרו לענין ברכה אחרונה (וכן לשאר שיעורי תורה. ראשונים), לא קטן ולא גדול אלא בינוני. וזהו 'אגורי', ולמה נקרא שמו כן – ששמנו אגור בתוכו. (רש"י: מזומן לצאת ממנו ולא נבלע בפרי אלא אגור כמשקה ענבים. וי"מ: זית שלא נפלט שמנו כשהגשמים יורדים עליו, כשאר זיתים, אלא שמנו נאגר בתוכו (עפ"י הערוך, מהירושלמי).

ומשערים בבינוני שבמין האגורי, והוא מין גס בזיתים (עפ"י משנה אחרונה כלים יז, ח). ומרש"י (יומא פ ד"ה והתניא) משמע שזית אגור הוא כזית בינוני.

שיעור זה משתער בזית שלם שגרעינו בתוכו [ולכן הקשו כיצד ברך עליו רבי יוחנן ברכה אחרונה הלא כיון שניטל הגרעין נפחת שיעורו. ותרצו זית גדול היה].

דף לט

עג. א. מהו השיעור המנימלי לברך ברכה אחרונה על המאכל?

- ב. היו לפניו ירקות שלוקים ופרגיות – על מה יברך תחילה?
- ג. ראשי לפתות חיים – מהי ברכתם?
- ד. תבשיל סלק וכדומה, שמערבים בו קמח – מהי ברכתו?
- ה. מי שלקות ומי שבת ודומיהם – מהי ברכתם?

א. שיעור המאכל לברכה אחרונה – כזית בינוני, כולל נפח גרעינו כנ"ל.

א. ברכת 'בורא נפשות'; הר"י היה אומר שיש לברכה אף על פחות מכזית. ונראה מדבריו (כן כתב הרא"ש) שאפילו בדבר שברכתו מעין שלש, אם אכל פחות מכשיעור – מברך 'בורא נפשות'. והרא"ש כתב לחלוק על כך. ועוד כתב לחלוק על עיקר דבריו, שאין לברך 'בורא נפשות' על פחות מכזית, וכן דעת הרמב"ם הרשב"א והתוס' ושאר פוסקים שאין לברך אלא באכילת כזית בכדי אכילת פרס.

ב. דעת הראב"ד (הובא ברשב"א, וע' בהשגותיו על המאור) שהאוכל פת פחות מכזית מברך אחריה ברכה מעין שלש. והרשב"א חלק.

ג. בירושלמי מובא שפרי שהוא שלם כברייתו מברך אחריו ברכה אחרונה אפילו אין בו כזית. התוס' צדדו לומר שתלמודנו חולק בזה על הירושלמי. והביאו בשם הר' יוסף לפרש שאין מחלוקת בדבר אלא כל שאוכל את כולו – הרי זו 'בריה', וכל שמסיר את גרעינו – אין זה בכלל 'בריה'. יש מפרשים שכל שהובא לפניו שלם, אפילו אם הסיר אח"כ את הגרעין מפני שאינו נאכל – מברך אחריו (כ"כ הרא"ש. וכן בתוס'), ויש אומרים שאינו מברך אלא בדבר הנאכל עם גרעינו, כגון פרדה של רמון או עגבה [או באופן שאוכלים את תוך הגרעין בלא קליפתו] (עפ"י רבנו יונה. וע"ע ברשב"א; מג"א רי סק"ד ופמ"ג).

נחתך מעט מהפרי – שוב אין זו 'בריה'. ואם נפל מעט על ידי הבישול כפי הרגילות, כתבו אחרונים לתלות זאת במחלוקת הראשונים הנ"ל, האם כשלא אכל דבר שאין דרכו להאכל בטל ממנו שם 'בריה' אם לאו (עפ"י מגן אברהם ומשנ"ב שם).

בספר פני יהושע כתב לחדש שלא אמרו בירושלמי אלא במין משבעת המינים שהכתוב החשיבן וציינן בלשון יחיד, גפן ותאנה ורמון, אבל בשאר מינים – אין לברך 'בורא נפשות' על פחות מכזית אפילו בריה. וע"ע בית ישי (כג הערה ג). ואולם בשו"ת חות יאיר (קס) נקט בפשיטות שאין לחלק בכך, וכן מבואר בשאר פוסקים אחרונים. וכן כתב במנחת שלמה (צא, ה). ונכון לזוהר שלא לאכול בריה פחות מכזית, כי אז נכנס לספק חיוב ברכת 'מעין שלש' (עפ"י רא"ש; תוס' יומא עט. או"ח רי).

ד. אכל כחצי זית משבעת המינים וכחצי זית משאר מינים; כתב המגן-אברהם (רי, א) בשם כנסת הגדולה שמברך 'בורא נפשות', גם לפי מה דקיימא לן שאין ברכת 'בורא נפשות' פוטרת כשאכל משבעת המינים. והוסיף שנראה שהוא הדין כשאכל פת ודבר אחר (והובא במשנ"ב להלכה. והגרעיק"א שם הקשה על כך ואולם אין הכרח שחולק לדינא). ובשו"ת אור לציון (ח"א יט) הורה למעשה כמגן-אברהם, מלבד אם אכל כ-20-18 גרם משבעת המינים, שאז נכנס לספק שמא אכל כזית ושוב אינו נפטור ב'בורא נפשות'. וכן נקטו כמה אחרונים כדבר פשוט ומוסכם, כדברי המגן-אברהם (ע' אבני נזר או"ח לה, יב; שבט הלוי ח"ד כד).

ואולם הגר"מ פיינשטיין (בקובץ זבח משפחה, על דף מ) דן בדבר ונשאר ב'צריך עיון'. ובשו"ת יביע אומר (ח"א יב) העלה שלא יברך כלל לאחר האכילה, ולכתחילה לא יאכל כן כדי שלא יכנס לספק (גם יש לציין שהנצי"ב כתב בדעת רש"י שחולק על דין זה של המג"א. וכן הפמ"ג פקפק בדבר).

ה. שיעור ברכה אחרונה למשקין – כתבו התוס': כמלא לוגמיו (וכ"כ בארחות חיים כו, מובא בשו"ת הרשב"א ח"ז תקלא). ויש אומרים ברביעית, ויש שנסתפקו לומר ששיעורה בכזית. על כן טוב לזוהר שלא לשתות אלא פחות מכזית [דהיינו שליש רביעית] או רביעית ויותר (שו"ע רי, א ומשנ"ב. ואם שתה כזית ותו לא – אין לו לברך. פוסקים).

ב. שלקות ופרגיות; לדעת האומרים שברכת השלקות 'האדמה' – יש להקדים 'האדמה' ל'שהכל' מפני שהיא ברכה יותר מבוררת.

א. כן משמע בגמרא. והרשב"א צדד לומר בדעת הירושלמי שאין עדיפות פרי האדמה על 'שהכל' כשהדבר שברכתו 'שהכל' חביב עליו.

ב. דבר שברכתו 'העץ' ודבר שברכתו 'האדמה'; יש אומרים להקדים ברכת 'העץ' מפני שהיא מפורטת יותר (עפ"י בה"ג, סמ"ג ועוד). ויש אומרים שאין עדיפות לאחת מהן ואיזו שירצה יקדים (רא"ש, אשכול). ויש שהיו נוהגים לברך 'האדמה' ולפטור את 'העץ' (ע' יש"ש סוף ב"ק בחילופי מנהגים שבין בני בבל ובני א"י; תנחומא במדבר כו).

והכריעו אחרונים שאם פרי האדמה חביב עליו יותר, או שהוא ממין שבעה [כגון קליות חטה] – יברך עליו תחילה. ואם שניהם שוים בחביבות – יברך על פרי העץ מקודם (עפ"י ט"ז ומג"א ריא; משנ"ב שם סק"ח).

ולדעת האומרים שברכת השלקות 'שהכל', מבואר בגמרא שנחלקו שני תלמידי בר קפרא בדבר, האם יש להקדים את החביב עליו או את הדבר שהוא מזין יותר, כגון הכרוב יקדם לפרגיות. הוא הדין לשאר דברים שברכותיהם שוות – יש להקדים החביב יותר, מלבד בפירות שבעת המינים שיתבאר דיניהם בע"ה.

ג. ראשי לפתות חיים שחזתם; רב הונא אמר: אם חזתם חתיכות גדולות – 'בורא פרי האדמה', ואם קטנות – 'שהכל'. ואולם רב יהודה אמר שלעולם מברכים עליהם 'בורא פרי האדמה', כי עושים כן כדי למתקן ואין זה שינוי לגריעותא.

ד. מסקנת רב כהנא שתבשיל סלק אפילו נותנים בו הרבה קמח, כיון שהקמח נועד כדי לדבק – הרי הוא טפל לתבשיל ומברכים כעיקר התבשיל.

ה. מי שלקות ברכתם השלקות (ואף על פי שאין בהם ממשות אלא טעם הירקות בלבד. תוס'). ומי שבת – הסיקו שדינם כדין מי שלקות, כי השבת בא ליתן טעם ולא להעביר הוזהמא בלבד. א. מדובר כשגומע עתה את המים בלבד, שאילו אוכלם עם הירק – הרי המים טפלים אליו ואין שייך לקבוע להם ברכה לעצמם.

ואולם אם מתחילה בישל או שרה את הירק לצורך שתיית המים בלבד – אין מברך עליהם אלא 'שהכל' (עפ"י שו"ת הרא"ש ד, טו; מרדכי ועוד; משנ"ב רה ס"ק ט י).

ב. מרק ירקות; כתב בשו"ת אור לציון (ח"ב יד): אם הירקות מרובים – מברך 'בורא פרי האדמה', ואם הם מועטים – מברך 'שהכל' על המרק.

והגר"ע יוסף שליט"א בספרו 'מאור ישראל' כתב לחוש לכתחילה לשיטות הראשונים שאם אינו אוכל את הירקות מקודם, יש לברך עליו 'שהכל'. ואין כן דעת שאר פוסקים. מרק של ירקות המרוסקים לגמרי, כגון מרק עגבניות או מרק פירות המרוסקים בבלגדר – ברכתו 'שהכל' (עפ"י מקור הברכה סי' סב, ע"ש באורך).

על מרק בצל יש לברך 'שהכל', שהבצל משתנה לגריעותא בבישול וברכתו 'שהכל' (עפ"י משנ"ב רה סק"ו. וע"ש עוד בסק"י ובבאה"ל רב, י ד"ה על; מקור הברכה סי' מז).

אם יש במרק מיני מזונות – מברך 'מזונות' על הכל. ואורז דינו כירקות לענין זה ולא כמזונות (אור לציון ח"ב יד). וכדומה כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד מג) אודות מרק עם כופתאות וכד' ממניני מזונות – מברך 'מזונות' על הכופתאות ופוסט את השאר, מלבד אם שותה המרק לבדו. אבל יותר טוב לאכלם ביחד ולברך 'מזונות' בלבד.

לעומת זאת בשו"ת שבט הלוי (ח"ז כו, ג) כתב שאם מתכוין גם לאכילת המרק או הירקות שעמו [שגם אילולא מיני המזונות, היה אוכל המרק והירקות] יברך על כל דבר בנפרד, 'מזונות', 'האדמה' ו'שהכל'.

ואם מיני המזונות מועטים ביחס לנוזל, ועיקר כוונתו על המרק הנוזלי – יש ספק בדבר, הלכך יש לברך 'מזונות' על מיני המזונות לבדן, כגון על האטריות, ויברך 'שהכל' על דבר אחר

לפטור את הנוזל. ואם הדבר קשה, יש לברך 'שהכל' על הנוזל ולכוין שלא לפטור את האטריות, ואח"כ לברך על האטריות 'מזונות' (מקור הברכה עפ"י המשנ"ב; מנח"י ח"ט טז). ויש אומרים שאם אינו מברך על דבר אחר 'שהכל', יברך תחילה מזונות ואח"כ שהכל (עפ"י אגרות משה אר"ח ח"א טט).

חתיכות קטנות של עוף הנמצאים במרק, נחשבים כ'טפל' למרק ויש לברך כפי ברכת המרק (אור לציון ח"ב יד).

מרק העשוי מאבקה [כפי המצוי היום] ברכתו 'שהכל' (שבט הלוי ח"ד כג).

ג. פירות שדרכם להאכל חיים, שנתבשלו, נחלקו הראשונים בדין מימיהם, האם ברכתם כברכת הפירות אם נכנס טעם הפרי במים, או 'שהכל' (ע' אר"ח רב, י יא). והעולם נהגו לברך 'שהכל' כיון שהוא באופן של שתיה (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ב סו"י כה). ובדיעבד שבירך 'העץ' – יצא (עפ"י משנ"ב רב סקנ"ג).

עד. א. פת צנומה שבקערה – מהי ברכתה?

ב. כיצד סדר בציעת הפת וברכתה – בחול ובשבת ובליל פסח?

ג. מהם סדרי העדיפויות בברכת הפת; שלמה ופרוסה; גדולה וקטנה; חטים ושעורים; פת נקיה ופת קיבר; פת ישראל ופת נכרי?

א. פת הצנומה (= יבשה) שנותנים אותה בקערה לשרותה; רב חייא בר אשי אמר: מברכים עליה 'המוציא'. ואמרו שחולק על רבי חייא שאמר לברך על פת כשהיא שלמה קודם גמר בציעתה, וזו הלא היא פרוסה ועומדת.

פרשו התוס' שאם אין שם פת שלמה, לדעת הכל מברך על פת זו 'המוציא'. לא נחלקו אלא כשיש לפניו פת צנומה בקערה ופת אחרת שלמה; מר סבר לברך על הצנומה שבקערה והאיל וחביבה עליו יותר, ומר סבר לברך על השלמה.

ב. לדברי רבי חייא, צריך שתכלה ברכה עם (בציעת) הפת, כלומר מתחיל לברך כשהפת שלמה ומסיים ברכתו עם סוף הבציעה. וכן נהגו נהרדעי, וכן אביו של רבינא. ואולם רבא חלק ואמר: מברך ואחר כך בוצע, כדי שגם גמר הברכה יהיה על שלמה. וכן נהגו חכמים, וכן הסיקו להלכה.

א. פרשו התוס' שמתחיל בחיתוך קודם הברכה, ומברך, ולאחר הברכה [ועניית 'אמן' מפי המסובים. מו.]. גומר את הבציעה ומפריד הפרוסה.

ונראה שכן הדין בפירות, יתוך מעט באופן שעדיין נחשב שלם ויברך [כשהסכין אינה תחובה בפרי. ע' משנ"ב רז סק"ח עפ"י הקבלה], ואחר כך ישרים החיתוך ויאכל. וע' שו"ע הגר"ז רז, ג.

ב. אף בפת שאינה שלימה, לא יפרסנה אלא לאחר הברכה, כי עדיף שבשעת הברכה תהא גדולה יותר (עפ"י מגן אברהם קסז סק"ד).

ג. משום חיבוב מצוה יש לאכול פרוסת הבציעה שברך עליה קודם שיאכל פת אחרת, כדי שיאכלנה לתאבון (עפ"י רמ"א סו"י קסז). ויש שכתבו שטוב לשייר ממנה קצת לסוף הסעודה כדי שישאר טעם 'המוציא' בפיו, לשייר ברכה אחריו (עפ"י ספר חסידים תתפח; של"ה; מג"א שם סקמ"ב). וכן יש אומרים שלא להאכילה לעכו"ם או לבעלי חיים (מג"א שם, מאבודרהם; ט"ז). ויש אומרים שאין נזהרים בכך (עפ"י ב"י שם).

בשבת – חייב אדם לבצוע על שתי ככרות, לחם משנה כתיב. רב כהנא היה נוהג לאחוז שתי ככרות ולבצוע אחת. רבי זירא היה בוצע פרוסה גדולה המספקת לו לכל סעודתו (כפרש"י). ויש מפרשים שהיה בוצע על שתי הככרות (עפ"י רשב"א ועוד. וכן נקט הגר"א לעיקר) [ואין הדבר נראה כרעבתנות הואיל ולא נגן כן בשאר הימים אלא בשבת].

- א. נכון להחמיר בשבת לברך קודם שיחתוך, כדי שלא תשמש ידו לבצוע קודם שתכלה הברכה (תוס'). והמדקדקים נוהגים לסמן בסכין מקום החיתוך לפני הברכה (אחרונים).
- ב. יש אומרים שענין 'לחם משנה' הוא מן התורה (ע' ט"ז תרעה סק"ב; שער הציון רע"א, יא; ערוה"ש רע"א). ודעת המגן-אברהם שהוא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא.
- ג. לכתחילה צריך שתי ככרות שלמות 'לחם משנה', אבל אם אין לו, מקיים חובת 'לחם משנה' גם בשתי פרוסות. ואולם אם באה לידו חתיכה אחת וחוטכה לשתים – אין זה 'לחם משנה' (כן כתב הנצי"ב בשו"ת משיב דבר ח"א כא).

בליל פסח, מניח פרוסה בתוך (רש"י ותוס' גרסו: 'תחת') שלמה ובוצע (משתיהן או מן השלמה. ועושה כן כדי שייראה כבוצע מן הפרושה משום לחם עני. רש"י).

- א. לדעת הר"ף (פסחים פ"י) והרמב"ם (חמץ ומצה ח,ו) ורשב"ם (פסחים קטו). 'לחם עוני' בא לגרע, שאין מברך על שתי מצות שלמות אלא על שלמה וחצויה. וכן נהג הגר"א. ואילו לדעת הרא"ש (פסחים שם). וכן הוא בסדר רב עמרם גאון) מברך על שתיים שלמות ועוד מצה אחת חצויה. ויש סוברים לעשות כן רק בפסח שחל להיות בשבת (בה"ג, רב נטרונאי ועוד). ולענין הברכה; התוס' כתבו שהמנהג הוא שמברך 'המוציא' על השלמה ומברך על החצויה 'על אכילת מצה' ואוכל משניהם יחד. [י"א שתחילה מברך 'על אכילת מצה' ואח"כ בוצע את השלמה, וי"א שבוצע קודם (ערא"ש פסחים; טור או"ח תעג). ור"י נהג לבצוע משתייהן אחר שתי הברכות. ופעמים שלא רצה לשנות מן המנהג והיה בוצע קצת לאחר ברכת 'המוציא' על השלמה, ולא הפריד עד אחר ברכת המצה על הפרושה, וגמר הבציעה משתייהן יחד]. והר"י מנחם מוינא נהג לברך הכל על הפרושה, ואין השלמה באה כי אם להיות 'לחם משנה' [ואין בדבר משום 'מצוות חבילות חבילות' לפי שברכות הנהנין אינן בכלל זה]. ויש אומרים לברך 'המוציא' על הפרושה, ו'על אכילת מצה' על השלמה (טור בשם 'יש אומרים', והיא דעת ר"ח ור' ישעיה).

- ועתה נהגו רוב ישראל בשתי מצות שלמות ועוד אחת חתוכה ביניהן, וכשמברך 'המוציא' אוחו בכולן [כדי לצאת ידי דעת הכל], ואח"כ מניח את השלישית השלמה להישמט מידי ומברך 'על אכילת מצה' ובוצע משתייהן ואוכל יחד (מהרי"ל, וכ"ה בשאר אחרונים ובמשנ"ב).
- ב. לדעת הרמב"ם (חמץ ומצה ח,ו), מחלקים את המצה סמוך לאכילתה, ואילו הטור והשלחן ערוך פסקו (תעג,ו) לחלקה לפני מויגת כוס שני ושאלת הבן, וכן המנהג. (וע"ש בבית יוסף שלשה טעמים. וע' טעם נוסף בשו"ת משיב דבר ח"א סו"י כא. וע"ע בספר 'פרקי מועדות' עמ' 180 ואילך).

סדר בציעת הפת בכמה מסובים – להלן מו-מו.

- ג. נחלקו רב הונא ורבי יוחנן האם פת שלמה עדיפה על פרוסה, אם לאו. ולדברי הכל פרוסה של חטים עדיפה על שלמה של שעורים לברך עליה.

לפרש"י, לדברי רב הונא כשיש שלמה ופרוסה – לעולם יבצע על הגדולה. ואם שתיהן שוות – על איזה מהן שירצה יבצע, שאין עדיפות לשלמה.

ורבנו תם חולק וסובר שגם לרב הונא יש מעלה בשלמה אלא שאם הפרוסה גדולה הימנה יכול לברך על מה שירצה.

וי"א שלרב הונא תמיד עדיף לברך על החתוכה משום דמקרבא הנייתה (ערשב"א), או לפי שכבר ברכו עליה פעם אחת. עפ"י מי השלוח).

הלכה כרבי יוחנן שהשלמה עדיפה גם אם היא קטנה מהפרוסה (תוס' ור"פ), אלא שאמר רב נחמן בר יצחק שירא שמים, הוא מר בנו של רבינא, יוצא ידי שניהם; מניח פרוסה בתוך (/ תחת) השלמה ובוצע את השלמה או את שתיהן, שהשלמה עיקר (ערש"י).

לפרוש רבנו תם אין צורך בכך שהרי לעולם כשבוצע את השלמה יוצא בזה ידי כולם. ומפרש בפרוסה של חטים ושלמה של שעורים, שירא שמים מברך על שתיהן.

פת נקיה קודמת לפת קיבר; של ישראל קודמת לשל נכרי. שלמה קיבר קודמת לפרוסה נקיה (ונראה שזה כדעת ר' חייא ודלא כר"ח בר אשי). נקיה וחביבה של נכרי לעומת אחרת של ישראל – מברך על איזו שירצה. אבל רבנו שמשון היה מצוה לסלק את הלבנה של נכרי מעל השלחן עד לאחר ברכת המוציא (עפ"י תוס').

רב אמי ורב אסי, כאשר נודמן להם פת של עירוב, היו מברכים עליה 'המוציא'. אמרו, הואיל ונעשה בה מצוה אחת ייעשה בה מצוה נוספת.

כעין זה היה נוהג מהרי"ל בפת של ערוב תבשילין, ליטלה ל'לחם משנה' בסעודה שלישית בשבת שלאחר יום טוב (כמובא במשנ"ב תקכו סק"א. וכיו"ב כתב מהרי"ל בציציות שבלו, להניחן בספר לסימן, או למצוה אחרת. מובא במשנ"ב כ"א סק"ח. וע"ע כיו"ב בשר"ת מהרי"ק מא).

עה. האם עדיף לתרום וליתן לכהן בצל קטן שלם, או חצי בצל גדול?

תורמים בצל קטן שלם אבל לא חצי בצל גדול. רבי יהודה אומר: לא כי אלא חצי בצל גדול. רבי ירמיה בר אבא סבר שנחלקו האם חשוב (רש"י: זה הגדול בכמות. תוס': הטוב יותר לאכילה) עדיף מ'שלם' או שלם עדיף מחשוב. ודחו לומר שלדברי הכל חשוב עדיף, ולכן אם יש שם כהן – יש ליתן לו את חצי הבצל הגדול, ומחלוקתם היא כשאין שם כהן, האם תורמים את הבצל הקטן השלם שהוא מתקיים, או לעולם תורמים מן היפה, וכבר נחלקו בדבר זה חכמים ורבי יהודה במקום אחר.

א. כן נקטו הראשונים מפרשי המשנה (בתרומות ב,ה), כמסקנת הגמרא כאן. ואולם הרמב"ם (בפירוש המשנה שם, וע' גם בהל' תרומות ה,ב) מפרש מחלוקתם אפילו במקום שיש כהן [כדברי רבי ירמיה בר אבא. ומה שאמרו שאם יש כהן לא נחלקו – דיחוי בעלמא הוא], שלחכמים בצל קטן שלם שיהיה יותר לכהן ונחשב הוא לבני אדם יותר מהחתוך, אעפ"י שהגדול מוטעם יותר. ולפי זה שני בצלים קטנים ואחד גדול – לדברי הכל יש לתרום את הגדול, שהרי הוא מוטעם וגם חשוב (עפ"י ר"י קורקוס שם).

ב. הרמב"ם (תרומות ה,ב) פסק הלכה כחכמים, לתרום קטן שלם ולא חצי גדול בכל מקום. ולדעת הר"ש והרא"ש, דוקא כשאין שם כהן, אבל כשיש כהן – אף לחכמים תורמים חצי בצל גדול, כנ"ל. ותלמיד רבנו יונה פסק הלכה כרבי יהודה לתרום חצי בצל גדול.